

Losonczi Márk

Merre tartasz, vajdasági magyar?¹

„Állampolgár voltam, állampolgár lettem,
Piszkosszürke égbolt szétfoszlik fölöttem,
Sorra magadra hagynak szökő híveid –

Haza. Én azért jöttem haza, mert nem
Bírtam ki tovább. Már nem véhettem
Többet. Ki érti a hontalan keserveit?”
(Jung Károly: *Dal a hazáról*)

„A távoli szemlélők észre sem veszik a fő útvonalaktól távol eső
úttalan utakon menetelő kaotikus, anarchikus áradatot, amelyről
az sem tudható, pontosan hová tart, miért kanyarog oly kitarítóan.

Itt minden bizonytalan. Felülnézetből emberáradat látható, de ha
megközelítjük ezeket az utakat, akkor egymástól elszigetelt csoport-
okkal, magányos vándorokkal találkozunk. (...) A mellékösvénye-
ken másmilyen az élet. Ott nincsenek gondosan kiállított, védett
tárgyak, minden képért, szóért, látványért szenvedni kell.”

(Végel László: *Kisebbségi elégia*)

Igen, a címben szereplő kérdést akár szó szerint is érthet-
jük: merre mész, hová fogsz kivándorolni, vajdasági magyar?
Németországba? Londonba? Kanadába? Ausztráliába? Ahol
vagyunk, onnan mások is elvándorolnak, és vannak, akik raj-
tunk keresztül vándorolnak tovább. Megtörténik, hogy kocká-
zatvállalóan elmegyünk valahová, pedig onnan is tömegével

¹ Az írás eredetileg a Pressburger Csaba által szerkesztett *Autonómia* (hu.autonomija.info) portálon jelent meg 2015 őszén.

mennek el. Aztán talán onnan is továbbállunk. Különös, átmeneti sorsközösségek ezek, rövid együvé tartozások, annak szétesése közepette, ami közös. Talán osztozunk valamiben, amíg a vonaton vagy a repülőn összevetjük az élettörténeteket, majd minden szertefoszlik. „Te is elmész?” „Én is.” Miközben végig bennünk a kétely: vajon létezik olyan hely, ahonnan nem vágyódnánk el, még vissza, azaz haza sem?

A kivonulás is politikai megnyilvánulás, a híres hirschmanni hármás (*loyalty, voice, exit*) egyike. Ugyanakkor Hirschmann igyekezett nyitva hagyni a kérdést, hogy a kivonulás egyértelműen a lázadásról való lemondást jelenti-e, ami voltaképpen kedvez a mindenkori hatalomnak, vagy lehetséges olyan tandem, amelyben a kivonulók és a „börtönlázadók”, a tiltakozók együttműködnek. Mi tegyük hozzá: van, amikor maga a kivonulás a leginkább hatékony tiltakozás (lásd *secessio plebis*). Vajon lehetséges, hogy egyszer, amikor valakit megkérdezzük, hogy merre tart, a válasz újra ez lesz: „tüntetésre”? És vajon a ma elvándorlók közül hánynak jut eszébe a politikai képviselőt kiténtetett helyei, a Nemanjina vagy a Mihajlo Pupin sugárút (netalán az Ago Mamuzić utca)?

Mintha a jövőnek nem lenne jövője. A reményért – ismét – keményen meg kell dolgozni. Mi történt a történelmi VMDK (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége) egykori jel-szavával? Mintha a „Talpraálltunk, megmaradunk!” szenvedélyét egyre nehezebb lenne megismételni. Megkezdődött, „1912, 1923, 1967 és 1991 után”², az itteni magyarság ötödik nagy *exodus*a. Mindannyian sejtjük, csak nem szívesen mond-

² Dévavári Zoltán: *Eljött az idő*. (<http://www.vajma.info/cikk/tukor/6348/Eljott-az-ido.html>) Lásd még Csillik Blanka – Laskovity J. Ervin: *Mindenhol jó, de a legjobb külföldön?* (<http://www.press-szo.com/mindenhol-jo-de-legjobb-kulfoldon/>) Az újabb diaszpóralétnek immár szépirodalma is van: Kocsis Árpád: *Dolgozz gyorsabban – az melegeget ad*. (<http://www.press-szo.com/berlin/>)

juk ki, hogy voltaképpen 200 000-nél is kevesebben maradtunk, a jövőre vonatkozó becslések pedig még elkeserítőbbek. Soha ne felejtjük el hozzátenni, hogy egyúttal megindult sok ezernyi szerb és más nemzetiségű, hogy bizonyos kivételektől (goranacok, oroszok stb.) eltekintve mindenkire érvényes a létszám rohamos csökkenése, s az előrejelzések szerint Szerbiának 2050-re már csupán 5 millió lakosa lesz. A kincstári optimisták és a vészharangok rutinos kongatói sem gondolták, hogy ez fog történni, ekkora nagyságrendekben. Eljött az idő, hogy szembenézzünk – nem, nem a múlttal, hanem: – a jövővel.

Ám napjainkban az állandósult rendkívüli állapot, az egzisztenciális fenyegetettség valami egészen mást jelent, mint utoljára, a 90-es években, amikor az elvakult háborúkra, a képmutató kényszersorozásokra, a számunkra idegen álmokat kergető állam (és paraállam) okozta bajokra lehetett hivatkozni (amikor voltak, akik, mint Varga Zoltán írta, „a lábukkal szavaztak a háború ellen”³). Ma közömbösebb, másként hideg struktúrákkal állunk szemben: kényszerpályán mozgunk, osztozunk a kései, neoliberais kapitalizmus peremvidékeinek sorsában. Vegyük sorra a tüneteket: az országot még kiszolgáltatottabbá tevő piaci dereguláció (mint a vámok megszüntetése az EU-ból érkező áruk döntő többségét illetően, illetve 2017-től a termőföldek példátlan kiárusítása a külföldiek számára⁴), a közjavak (NIS, EPS, Telekom stb.) teljes vagy részleges magánosítása, kíméletlen megszorítások a fizetések és

³ Idézi Csorba Béla: *Miért nem tettem eleget a behívóparancsnak?* (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/miert-nem-tettem-eleget-a-behivoparancsnak>)

⁴ Hogy mi várható, abban a földharácsolás romániai példája is segíthet. Lásd Sipos Zoltán: *Földharácsolás Romániában. Sokszor azt sem lehet tudni, ki a befektető.* (<http://erdely.atlatszo.hu/2015/08/10/foldharacsolas-romaniaban-sokszor-azt-sem-tudni-ki-a-befekteto/>)

a nyugdíjak jelentős megkurtításával, tömeges elbocsátások a közsférában (jellemzően a represszív apparátusok, így a kommunális rendőrség létszámának megnövelése mellett), a kisminkelt adatok szerint is rendkívül magas munkanélküliség (a fiataloké 50 százalék körül mozog), az IMF⁵ és az Európai Unió fokozódó nyomásgyakorlása, a munkajog radikális átalakítása révén a munkások még védtelenebbé tétele, az ellenállóképes szakszervezetek semlegesítése (és a Jugoremedijához hasonló alternatív kísérletek letérése), az államadóság rohamos növekedése (és egyáltalán: az államháztartás folyamatosan csőd közeli állapota). Amit Jugoszlávia piacostító intézkedéseivel és a 90-es évek visszafogott tempójában csak felemásan valósítottak meg, azt sikerült elérni az október 5-e utáni Szerbiával. *Welcome to the desert of post-socialism*. Imár másképpen érezhetjük magunkat tehetetleneknek.

Ám tehetetlenségünket a beszűkült kritikai szemlélet is tükrözi. A kelet-európai országok között húzódo – alig túlzunk – kulturális és politikai vasfüggöny, illetve az egyes országokon belül fennálló párhuzamos etnikai világok miatt hajlamosak vagyunk alapvető gondjainkat kizárólag a magunkéinak tartani, sőt, bajainkért önmagunkat okolni (ezekhez még kulturális autorasszizmus, álkritikai önmegvetés is párosul, amikor „lustáknak”, „államfüggőknek” vagy elegánsabban „versenyképteleneknek” mondjuk magunkat). Mindez kifejezetten groteszk formát ölt, amikor a kisebbségekhez tartozók még országos „környezetükről” sem hajlandók tudomást venni, pláne nem a változtatás szándékával. Hiába a rendszerszintű válságállapot és az általános peremvidéki melankólia, hiába a nemzeti és felekezeti hovatartozástól lényegében független össznyomorú-

⁵ Erről magyarul is olvasható Vladimir Simović: *Számok és érzések: bajok az IMF-fel* (Kocsis Árpád fordítása). (http://dinamo.blog.hu/2015/06/08/szalom_es_erezsek_bajok_az_imf-fel)

ság és tömeges elvándorlás: „mindenki söprögessen először a maga háza táján”, az etnikai mikroverzumok határait lehetőleg tisztelni kell, a szűkös, csalóka felszínen túlmutató bajok megtárgyalását pedig egyelőre el kell napolni. És még mindig nem tűnt fel a horizonton olyan vajdasági magyar kezdeményezés, amelynek a tetteiben is megnyilvánulna, hogy alapvető problémáink azonosak a velünk élők, a tartomány, Szerbia és Kelet-Európa alapvető problémáival. Föld hívja a belső ügyeibe temetkezett vajdasági magyarságot: itt vagy még?! Még nem sikerült leráznunk a perspektivikus tévedéseinket.

Mégis. Nem takaríthatjuk meg azon közös dolgaink megtárgyalását, amelyek mindenekelőtt ránk, vajdasági magyarokra tartoznak. Vannak kényszerképzetek, amelyek a sajátjaink, és vannak ránk szabott eszközök, amelyek révén (talán) enyhíthetünk a gondjainkon. Közös útkeresés, a túlélési lehetőségek madártávlatos, terapeutikus-dialogikus átgondolása és marasztalás gyanánt. Lényeglátó realistákkal, ön- és közáltalás helyett.

Rossz közérzet a kisebbségben, honpolgári némaság

A kisebbségi mindenekelőtt hangoskodik. Bergsonnak van egy eszmefuttatása a figyelem filozófiájáról, amelyben azt állítja, hogy akinek a nyelvét nem értjük, azt eleve hangosnak találjuk, mert „szavai értelmi csendben pattognak el”. Csakugyan, a – minőségi, nem mennyiségi értelemben vett, a társadalmi uralom szempontjából – kisebbségek sorát mutatják be fecsegőként, hangoskodóként az uralkodó reprezentációs rezsimekben: a bajszuk alatt mormogó barbárokat (a *barbaros* hangutánzó szóként eleve az idegenek értelmetlen beszédét jelentette), a locsogó-kajbáló nőket, a rizsázó sárgákat, a társaságba verődve dumáló feketéket... És az elitek évezredek gondolata, hogy a köznép túl sokat beszél, így használta például Donoso Cortés

a „fecsegő osztályok” (*clases discutidoras*) kifejezést. A hangsúly nem azon van, hogy a kisebbségek a beszéd gazdaságtalan alakzataival élnek, hanem azon, hogy képtelenek az artikulált, érvelő közbeszédre, azaz: a politikára. A megvetésre érdemes kisebbségek hangoskodnak, és semmi több.

Mi lehet az oka, hogy a vajdasági magyart mégis „hallgatóként”, „csendesként” éljük meg? Sokan láttunk már suttozó magyarokat az újvidéki városi buszon. Minden vajdasági magyar nemzedéknek akadt legalább egy nem eléggé kibeszélt kérdése: kinek 1944–45, kinek az *Új Symposion* sorsa, kinek a történelmi VMDK felszámolódása. Jusson itt eszünkbe, hogy a VMDK 1991-ben kiadott évkönyvének ez volt a címe: *Sokáig éltünk némaságban*. De vajon mára sokkal beszédesebbek, hangosabbak lettünk?

Tesztnek kiváló: hány magyar jelentett ki olyat az elmúlt tizenöt év során, ami elérte a szerbiai (vagy a magyarországi) nyilvánosság ingerküszöbét? Hány vajdasági magyart tartanak számon releváns, „véleményformáló” közszereplőként? A legnagyobb nemzeti kisebbség tagjaiként is kettős hallgatás övez bennünket – hallgatnak rólunk és mi is hajlamosak vagyunk némák lenni. Alapjában véve nem alulreprezentáltak vagyunk, hanem nem létezők. Sem a közbeszéd alanyaként, sem a közbeszéd tárgyaként. Ez az érem másik oldala: ahogyan a pusztán fecsegőnek tekintett kisebbségi megmarad politikamentesnek, úgy a hallgató is. A közbeszéd helyén közhallgatás van. Úgy lettünk kettős állampolgárok, választók és megválaszthatók, hogy honpolgároként, a magunkét hangoztató *citoyennek*ként kétszeresen észrevétlenné váltunk. Ennek nyelvi tünetei (és nem pusztán zurnalisztikus fordulatok), amikor meghatározó politikai kérdésekkel kapcsolatban így fejezzük ki magunkat: „Belgrád azt válaszolta, hogy...” (vagy etnicizáló változatában: a „szerb pártok”), „Budapest véleménye szerint...” – a közigazgatási székhelyek afféle ellenségességi együttthatókként jelen-

nek meg, vagy idegen helyekként, amelyekkel „nem árt jóban lenni”. Ezzel összhangban a szociológiai kutatások szerint a vajdasági magyarok fele *egyáltalán nem* érzi Szerbiához tartozónak magát, s a többi megkérdezett is csak kevéssé.⁶ Ennek fényében nem meglepő, hogy az elmúlt évek legjelentősebb emancipatorikus törekvéseiről, a diákmozgalmaktól a tétova szakszervezeti újjáéledésen át a *Levi samit Srbijéig*, nem vetünk tudomást. *Heavy Fog on the Danube, Serbia Cut Off*.

„Az etnicizmusnak a megvesztegetően egyszerű alaptétele így hangzik: különböző kultúrájú, eredetű, hagyományú honpolgári közösségek nem élhetnek együtt – ez természet ellen való. (...) Az olyan racionális konstrukciók, mint a »német«, az »olasz«, a »román«, a »jugoszláv«, a »csehszlovák«, ma egyszerűen nem lehetségesek. (...) Etnikailag semleges nemzetállami patriotizmus nincs (...). Az asszimiláció helyett az elkülönülés az uralkodó politikai technika...”⁷ – írja Tamás Gáspár Miklós. Egykoron a jugoszláv hatóságok a nemzetiségi öngettisztítás vesztélyére hivatkozva lehetetlenítettek el magyar önszerveződési törekvéseket, s okkal panaszolhattuk azt is, hogy a gettók falait elsősorban kívülről szokás rakni. De vajon nem veszünk-e részt immár mi is serényen a falak építésében? Elkülönülünk és elkülönítünk. Márpedig aki nem honpolgárként, hanem elszigetelten és észrevétlenül cselekszik, azt nem is kezelhetik akként.

Némely tanárok arról számolnak be, hogy a diákjaik esetében „a szerb nyelv elsajátítása kapcsán is nagyon erős ellenál-

⁶ Lásd Gábrity Molnár Irén: A délvidéki identitástudat nyomában. In Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. VMMI, Zenta, 2008. 316.

⁷ Tamás Gáspár Miklós: *Nacionalizmus kontra etnicizmus*. (<http://magyarnarancs.hu/publicisztika/nacionalizmus-kontra-etnicizmus-87321>)

lás észlelhető”⁸, míg egy szociológiai felmérés szerint „minden csoport tagjaiból elemi erővel tört ki, hogy szükségük lenne a szerb nyelv hatékonyabb elsajátításának lehetőségére is, hiszen elismerték, hiába tanultak éveken át szerbül, a nyelvtudásuk katasztrofális szinten van”⁹. Akármint is van, a kórmegállapítás a lényegét tekintve azonos: – többek között – az egyoldalú etnicista öntudat sulykolása következtében az újabb nemzedékek súlyos integrációs válsággal küzdenek. Arra a kérdésünkre, hogy miért hallgat honpolgárként a vajdasági magyar, egyebek mellett ez a válasz. Miközben „magyar szellemiségű” oktatásról és médiáról, valamint a beolvadásról beszéltünk (kétségtelen, különösen a szerémségiek és a dél-bánátiak esetében joggal), sikerült megfeledeznünk az ellentétes irányú veszélyekről. Vannak, akik számára a magyar az nosztalgianyelv, de legalább ugyanekkora számban vannak azok, akiknek a szerb még csak nem is nosztalgianyelv. Miközben elfog bennünket a veszélyeztetettség érzés, miközben attól félünk, hogy a herderi jóslat – legalábbis ránk nézve – beteljesedik, elfelejtettük tudatosítani, hogy az asszimiláció léptékét akár meg is haladhatja a disszimiláció, az integráció elmulasztásán múló önfeladás. (Azt az elsőre kontraintuitívnak tűnő eretnek gondolatot, hogy a vajdasági magyarság lélekszáma akkor nőtt a leginkább, amikor a beolvadás a legmagasabb volt, halasszuk későbbre.) Véletlen-e, hogy a Magyar Remény Mozgalom (amelynek hírportálja egy alkalommal így fogalmazott: „miért érdeklí egy délvidéki magyar pártot az, hogy milyen Szerbia? Lehet akármilyen, ha az itteni magyarság jo-

⁸ Halápi Dóra: *Ballag már a vén diák. Egy tanár gondolatai.* (<http://www.csaladikor.com/hu/201528/elkom/1319/halapi.htm>)

⁹ Palusek Erik: *Mi kellene ahhoz, hogy a fiatalok itthon maradjanak?* (<http://www.magyarso.com/hu/2623/hetvege/122592/Mi-kellene-ahhoz-hogy-a-fiatalok-itthon-maradjanak.htm>)

gait tiszteletben tartja”¹⁰) úgy szűnt meg, hogy a tagjai áttelepültek Magyarországra vagy nyugatabbra vándoroltak?¹¹ Hát nem arról van szó, hogy minél inkább az etnikai kizárólagosság jegyében gondolkodunk, életünk honpolgári, regionális és kultúraközi mozzanataitól eloldódva, annál könnyebben adjuk fel vajdasági létünket? A sokak számára kedves jelszóból, az „önfeladás nélküli integrációból” így lesz önfeladás, integráció nélkül. Így vagyunk hontalanokká téve.

És az integráció nem csupán a szerb nyelv minőségesebb tankönyvein vagy az átgondoltabb tanterveken múlik. Míg a legfelsőbb állami szinteken és a vegyesbizottságokban a „szerb–magyar történelmi megbékélés” zajlik, az integráló harmadik identitásokért, a közös terek és idők élményanyagáért, a mindennapi interkulturalizmus intézményesítéséért, a vajdaságiság mint közös alap minél több tartalommal való kitöltéséért szinte semmilyen erőfeszítést nem teszünk. Hát-terbe szorulnak azok a szellemi teljesítmények, amelyekkel módosíthatnánk etnicista szemüvegünkön (mint Jung Károly rendkívüli kiterjedésű összehasonlító folklorisztikai életműve, amelynek alapvető tanulsága a délszláv és magyar népi kultúra

¹⁰ Fekete Lehel: *Feltárta választási programját a VMSZ; aki ennek láttán rászavaz, megérdemli a sorsát?* (<http://www.delhir.info/delvidek/magyarsag-koezelet/20774-2014-02-12-03-51-53>)

¹¹ Erről még: „azt is megkockáztatta Setyerov, hogy éppen a Magyarországra áttelepültek vagy a Nyugatra kivándoroltak közt akad számos Jobbik-szimpatizáns, illetve, akik az itteni nemzeti radilálisokra voksolnának.” Szerbhorváth György: *Egy kicsit nagyon tönkrevérve. Magyar nemzeti radikálisok a Vajdaságban II.* (<http://atlatszo.hu/2014/08/22/egy-kicsit-nagyon-tonkreverve-magyar-nemzeti-radikalisok-a-vajdasagban-ii/>) Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a Magyar Remény Mozgalomhoz közel álló portál olykor intenzíven követte a szerbiai szintű történéseket (így például tiltakozott a munka törvénykönyvével szemben).

lényegi rokonsága, tejttestvérisége). Egy gyermekkönyv kiadásához azért nem sikerült támogatót találni, mert Vajdaság összes népeinek meséit tartalmazta, nem csupán a magyarokéit. Csorba Béla szavai, melyek szerint „olyan keveset tudunk, és még annál is kevesebbet beszélünk közös múltunk pozitív örökségéről”,¹² ma is érvényesek. Ennyiben nem másokkal, hanem mások mellett élünk. Mintha nem tudnánk Szerbiában, Vajdaságban élő magyarok lenni anélkül, hogy ne úgy állnánk frusztráltan az identitásaink között, mint Buridán számára. Különös módon a háborús-vérfürdős etnonacionalizmusok és a tomboló etnikai türelmetlenség szünetében a távolságok nagyobbak lettek, mint valaha. S mivel a helyzet olyan-amilyen, fölösleges megkérdezni, hány szerb értelmiségi szolidarizálna a temerini múzeumi sztrájkjal, hogy a másfél ezernyi emberből hány lenne szerb és más nemzetiségű, ha ma kerülne rá sor. Pedig végre belefoghatnánk közös dolgaink megbeszélésébe. És nem tehetnénk-e így könnyebben rokonszenvesebbé a követeléseinket?

„Újvidéken több magyar él, mint – egy-két kivétellel – a tömbmagyarság településein, mégis az újvidéki szórványmagyar, mert nincs lehetőség a »magyar hatalom« megszerzésére.”¹³ Afféle retorikai kérdésként tegyük fel: vajon mi lett volna, ha a vajdasági magyar politikai fősodor nem szorgalmazza a módszeres újvidéktelenítést? Vajon ilyen mértékben küzde-

¹² Csorba Béla: Kortársunk: Mocsáry Lajos. In uő: *Ceruza vagy cenzúra. Publicisztikai írások*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1995. 48.

¹³ Annyiban kiigazításra szorul az idézet, hogy valójában 6-7 településen van több magyar, mint Újvidéken, ugyanakkor a népszámlálási adatok nem tartalmaznak arra vonatkozó információkat, hogy hányan vannak életvitelszerűen Újvidéken. Bálint István: *Van-e vajdasági-délvidéki identitás?* (<http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2011/2/balint.pdf>)

nénk az integráció problémájával, ha nem kezdi meg már a 90-es években az „elfajzott kozmopolita-jugoliberális-avantgárd” Újvidék elleni rögeszmés küzdelmét? Vajon – mondjuk – ugyanekkora számban mennének középiskolásokkal teli buszok a szegedi és a budapesti egyetemi tájékoztatókra és felvételikre, ha a hosszú távú szempontokat is figyelembe véve az egyik tehetséggondozó gimnáziumot Újvidék vonzáskörében teremtik meg? Ennyiben az elmúlt évek legnagyobb teljesítménye az újvidéki Európa Kollégium, fontos fordulat. Szorítsunk azokért, akiken az is múlik, hogy integratív szerepét minél jobban be tudja tölteni. Hasonlóképpen üdvözölni lehet Temerin jelentőségének a felismerését.

A magyarok többsége (sajátos kivételektől eltekintve, mint részben az UJDI-hoz közel állók vagy később a Reformistákhoz kötődők) úgy vélekedett, hogy a magyarok „ne avatkozzanak bele a délszlávok történelmi vitájába”, mára pedig már hozzászoktunk ahhoz, ami a 90-es években önvédelmi kényszerpályának tűnhetett: hogy a lényegi kérdésekhez nem szólunk hozzá. Ám nem csupán szokás dolga ez, hanem hatalomtechnikai kérdés is: mivel az „érdekérvényesítésnek” kormányoktól függetlennek „kell” lennie, és nincsenek „természetes szövetségesek”, a meghatározó közvitákban jobb minél óvatosabbnak lenni.

Ez a viszonyulásmód egyúttal a szociális követelésekről való lemondást is jelenti, s egészen bizarr eseteket produkál. Legutóbb, a részarányos foglalkoztatás dolgában való összetűzéskor a VMSZ-frakció és a belső kritikusa egyetértett abban, hogy az elbocsátások szükségszerűek („a leépítések elkerülhetlenségét kétségbe vonni demagógia lenne, nyilvánvaló, hogy országosan több tízezres munkaerő-felesleg van a közsférában” – írta Varga László a facebook-profilján). Tehát a legjelentősebb vitahelyzetre pontosan akkor került sor, amikor a lényegét illetően nem volt nézeteltérés. A nemzetiségek

szerinti részarányos foglalkoztatás feltételének formális-jogi kiküzdését így akkor kezdték el ünnepelni, amikor az valójában a nemzetiségek szerinti részarányos elbocsátásokat jelentette. Míg ezidáig az volt a kérdés, miként lehetne elérni, hogy a magyarokat nagyobb számban vegyék fel dolgozni a közszférába, mostantól az a kérdés, miként lehet elérni, hogy kisebb számban legyenek elbocsátva. Az etnikai belviszályok közepette a neoliberális intézkedések háborítatlanul, megkérdőjelezetlenül folytatják diadalútjukat, holott fel lehetne vetni, hogy a túlságosan kiterjedt, ezért túlköltekező állam képzete nem közönséges ideológéma-e ebben az esetben.¹⁴ És ki gondolná, hogy egykoron a szociális követelések a vajdasági magyarság alapvető követelései közé tartoztak? Európa-szerte van példa arra, hogy annál hangosabbak a kisebbségek vagy az alárendelt helyzetben levő nemzetek szociális követelései, és annál inkább *establishment*-ellenesek, minél öntudatosabbak az autonomista/regionalista törekvéseik: a *Scottish National Party*-tól a baszkokig és a sok milliós kurdokig. Mi beletörődünk volna az osztársadalmi nyomorúságba? Mi önlefozón csakis etnicista vágyálmokat tudunk dédelgetni? Mint-ha kizárólag a többségi hegemonia ellen, az etnikumok közti

¹⁴ Szerepeljen itt néhány alternatív írás balról, liberálisoktól és jobbról. Vuk Vuković: *Javni sektor u Srbiji: između mita i stvarnosti*. (<http://www.bilten.org/?p=1032>) Továbbá Goran Nikolić: *Da li su visoka javna potrošnja i veliki javni sektor u Srbiji glavni uzročnici lošeg stanja javnih finansija?* (<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/da-li-su-visoka-javna-potrosnja-i-veliki-javni-sektor-u-srbiji-uzrocnici-loseg-stanja-javnih-finansija.html?alphabet=1>) A felsőoktatásban illetve a kutatóintézetekben zajló leépítésekről sok írás szólt a *Peščanik*on, így például Mario Reljanović: *Racionalizacija*. (<http://pescanik.net/racionalizacija/>) Dejan Ilić: *Šest i po odsto*. (<http://pescanik.net/sest-i-po-odsto/>) Vesna Pešić: *Džeziranje na isto temu*. (<http://pescanik.net/dzeziranje-na-istu-temu/>)

hatékony egyenlőségért kellene küzdeni. Mintha „elsőrendű” polgárként nem lehetne megalázottnak lenni.

Terméketlen típusaink

Bibó István *Az európai társadalomfejlődés értelmében* írta le a modernitás két terméketlen emberfajtaját, amelyek a 19. század eleje óta viselkedési sémákká lettek: a reakcióst és a hivatásos forradalmárt.¹⁵ Ennek távoli analógiájaként beszélhetünk mi is terméketlen típusainkról, az érdekérvényesítő politikusról és a függetlennek mondott értelmiségiről. Mindenekelőtt korlátolt attitűdökről van szó, nem beazonosítható emberekről.

Fényképek, bejátszások jelennek meg az érdekérvényesítő politikusról, amint heroikusan, tűzön-vízen keresztülviszi, amit a vajdasági magyarság legsajátabb óhajának vél. Hogy közpénzek kerülnek a közösséghez, úgy mutatja be, mint amit „sikertől kijárnia”. Míg hatalom nélküli vetélytársai patyolat-tiszta elvekkal mérik az érdekérvényesítést, ő az érdekérvényesítéshez igazítja az elveket. A szavazógépezet működését vitathatatlan népszerűségének véli, s meghökken, amikor porszem kerül bele. Mint Jourdain úr, aki rádöbbedt, hogy egész életében prózában beszélt, úgy döbbed rá ő is, hogy olyan társadalomban politizál, amelynek része a nyilvánosság is, s az még kritikai nyilvánosság is képes lenni, „fék és ellensúly”. Az érdekérvényesítő politikus a saját csapdájába esik: mivel a sikereket önnön erényeinek bizonyítékaiként foghatja fel, a bírálatot csakis saját maga ellen irányuló támadásként értelmezheti, és annál inkább érezheti úgy, hogy máris eljött az ellentámadás

¹⁵ Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*. In uő: *Válogatott tanulmányok III*. Magvető, Budapest, 1986. 42–43. (Illetve: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/698.html>)

ideje (de azért éjszakánként méltányos kritikáról álmodik). Görcsös félelemből végül módszeres ellenségkeresés lesz. Belül bomlasztókat lát, kívül árokásokat. Odasúghatnánk neki, hogy az igazán jó politikus egyenesen örül a – belső és külső – nyilvánosság kontrolljának, mindhiába. Inkább gondosan kerül azokat a médiumokat, amelyekben nem rutinszerű kérdéseket tennének fel. Az ő szemüvegén keresztül megjelenő világban a véleménypluralizmus az egységes érdekérvényesítéssel szembeni offenzíva, a rendszeresen művelt kritika az egységesen érdekérvényesítő valóságtól elrugaszkodott fantáziavilág. Akkor van egység vagy nincs? Másként, mondja, nem lehetne cselekedni a vajdasági magyarságért. Vajon nem jár jobban, ha nyitottabban politizál?

A függetlennek mondott értelmiségi az érdekérvényesítő politikus kiegészítője, mit több, a tükörképe. Hajlamosak vagyunk megfélelkezni arról, hogy ő is a felhalmozott tőkénének újratermelésén dolgozik, csak az nem feltétlenül politikai, hanem szimbolikus természetű. Ezt olykor úgy hangsúlyozza ki, hogy „szakpolitikusnak” mondja magát, azaz hatalmat akar hatalom nélkül (*coffee without caffeine, chocolate without sugar*), s bízik benne, hogy lesz, aki ezt elhiszi neki. Ő a G17+ kései örököse. Fellépésével azt sugallja, hogy erkölcsi és politikai preferenciák, megvitatható dilemmák nincsenek, csak jogtechnikai kihívások és gazdasági mutatók. Ha nincs politikai legitimitása, akkor a szakértelmére hivatkozhat – ha szakmai hibát vét, a mögötte álló hatalomra támaszkodhat. Így mindig talál kibúvót. Néha azonban más fényben tűnik fel, a mindenkori bíráló képében. Kritikai attitűdje visszhangtalan kinyilatkoztató pózzá merevedik, lázadásából pedig kényelmesen túl-méretezett frázisok lesznek. Ez a szerepminta is privilegizált, a kiváltságos beszédhelyzetre épít. Hogy mi érdeklí a legjobban, nem a „rossz gazdasági helyzet” miatt való lamentálásából derül ki, hanem abból, hogy milyen ügyekben tiltakozott

a leghevesebben az elmúlt években: egy főszerkesztő leváltásakor és két színházigazgatói poszt ügyében. Legkedvesebb terepe tehát az elitista, értelmiségi rétegharc és -szolidaritás, a kulturális „intézményi hierarchiák csúcsával kapcsolatos személypolitika”¹⁶, de természetesen biztonságos távolságból. Felmerül a kérdés: vajon nem azért tűnik tisztának a keze, mert – közösségi szempontból – már régóta nem tett semmit? Amikor bírál, a függetlennek mondott értelmiségi semmit nem kockáztat, hiszen közösségi szerepvállalása nincs. A részvétele hiányából igyekszik erényt kovácsolni. Olykor moralizálóan megrója a fiatal nemzedékeket, amiért nem tűntetnek eléggé hangosan – tettek volna szert ők is olyan kedvező pozícióra, kényelmes karosszékre, amelyből ezt megtehetik. Miközben a lelkiismeret etikájához ragaszkodik, a felelősség etikájáról megfélemedezik, s így elmulaszt konkrét ellenjavaslatokat tenni. „Mást, jobbat azonban nem nyújt. Akciókat nem kezdeményez, s a fáradság, nemtörődomség zsibbasztó jelei mutatkoznak rajta”¹⁷ – írta a vajdasági magyarság első igazi szociológusa, Csuka János 1940-ben erről a típusról.

Első benyomásra azt hinnénk, hogy ezek egymással szemben álló típusok: az érdekérvényesítő politikus bosszankodik a hibákat folyton felróó értelmiségin, a „szakpolitikus” lenézi a kritikai értelmiségi elnagyolt, hatástalan beszédmódját és így tovább. Azonban – funkcionálisan – ugyanahhoz járulnak hozzá: a tartalmas, valódi alternatívákat felkínáló közbeszéd ellehetetlenítéséhez. Van, akinek az felel meg, hogy soha nem kell szembenéznie konkrét ellenjavaslatokkal – van, akinek az,

¹⁶ Erről részletesebben Losoncz Márk: *Ki beszél(het), ki beszéljen a nyilvánosságban?*

(<http://naplo.org/index.php?p=hir&modul=minaplo&hir=5589>)

¹⁷ Csuka János: *Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920–1940)*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996. 70.

hogy soha nem kell konkrét ellenjavaslatokat tennie. Van, akinek az felel meg, ha „szakpolitikusként” vagy kritikai értelmiségiként kiváltság és felhalmozott tőke nélkülinek tűnik – van, akinek az, ha mindenki az érdekérvényesítő hatalmához igazodik. Van, akinek az felel meg, ha biztos, fényévnnyi távolságból bírál – van, akinek az, ha soha nem kerül ki a legfelsőbb politikai gépezetből. Ezek a magatartási modellek a hatalmon levőké, a hatalomért küzdőké és a bírálóké... – egy és ugyanazon probléma különböző vetületei. Az előttünk álló évek feladata, hogy más, demokratikusabb szerepminták érvényesüljenek.

A célok válsága vagy az illúziók zsákutcája?

A vajdasági magyarság ugyanazon nehézségekkel került szembe a sorsfordító pillanataiban: háborús impériumváltás, a teljes vagy részleges kitelepítés veszélye, az etnikai arányok erőszakos megbontása betelepítésekkel, (para)állami veszélyeztetettség, az értelmiség és a szakmunkásság tömeges elvándorlása, gazdasági leépülés, az alapvető jogok megcsorbítása. Nem véletlenül érezhették úgy az újabb nemzedékek, hogy szinte a semmiből, rendkívüli erőfeszítéseket téve kell építkezniük, önszerveződéssel alulról vagy a hivatalos lehetőségekhez alkalmazkodva. Mégis, mindegyik nemzedék megadta eredeti vagy kevésbé eredeti válaszát korának kihívásaira. A vajdasági magyarok, akiknek elődei a 18–19. századi idekerülésükkor nem nélkülözték az újrakezds szenvedélyét, az új vidék iránt táplált messianisztikus reményeket, nem is tehetek másként. Trianoni tragédiájukból is lehetőséget formáltak, s éppen a váratlan körülmények között teremtették meg önálló rendszeres és magaskultúrájukat. És, mint a kelet-európai kisebbségek általában, a vajdasági magyarság is azon volt, hogy a beolvadás, a gettósodás, egy másik (már létező vagy létrehozandó) állam iránti vágy és a radikális forradalmiság

alternatívája mellett megteremtse az integratív önkormányzatiság különböző formáit.

Vajon ma mi a helyzet? Milyen jövőképünk, milyen hosszútávú elbeszéléseink vannak? Egészen bizonyos, hogy nem a semmiből kell építkeznünk. Ugyanakkor az elmúlt negyed évszázad alapvető célkitűzései torz formában vagy nem kielégtően valósultak meg, ha megvalósultak egyáltalán. Ezek: magyar autonómia, kettős állampolgárság, EU-integráció. Mi lett belőlük?

Autonómia helyett heteronómia?

A vajdasági magyarság autonómiakoncepciója mindenekelőtt két jelentős örökségre, két – korántsem problémátlan, különböző módon – multikulturális-szövetségi államalakulat hagyományaira támaszkodhatott: az Osztrák–Magyar Monarchiára és Jugoszláviára.

Először, méríteni lehetett a monarchiabeli eszmékből, a gyakran magányos Mocsáry küzdelmeiből vagy a Monarchia nemzetiségi/ausztroszláv törekvéseiből. „Büszke vagyok rá, hogy már 1990 legelején – Mocsáry Lajos gondolatait is felhasználva – papírra került a személyi elvű kisebbségi önkormányzatra vonatkozó elgondolásom, amely később, 1992-ben, már egy kidolgozottabb formában, része lett a vajdasági magyarság első autonómiakoncepciójának”¹⁸ – írta Ágoston András az aktív politizálástól való visszavonulásakor. Korábban például Dettre János számára hivatkozási alapként szolgálhattak a szerbek monarchiabeli követelései és kulturális

¹⁸ Ágoston András bejelentette visszavonulását az aktív politizálástól. (<http://www.magyardat.com/vajdasag-agoston-andras-szomoruan-de-nem-elcsuggedve-latom-hogy-a-karpat-medenceben-elo-magyarok-autonomiakovetelese-imaig-nem-jartak-eredmennyel/>)

jogai, a pravoszláv egyházi autonómiától az önálló oktatási rendszerig és a lokális szintű fenntartott képviselői helyekig. Nem kevésbé fontosak a posztmonarchikus minták, így az első magyar párt, az 1922-ben Zentán létrejött Országos Magyar Párt, amelyben meghatározó szerepet vállalt a Jászi Oszkár (így részben Kossuth és az osztrák szociáldemokrácia¹⁹) föderalista és autonomista gondolatait – óvatosan – folytató polgári radikális, októbrista emigráció (és jelentős részben a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság száműzöttjei). Várady Tibor szerint „a nemzeti tanácsok megalakításának ötlete már 1919-ben felvetődött”.²⁰ Némi hezitálás után maga Jászi is a személyi elvű autonómia délvidéki megvalósulását ösztökölte. Nyilvánvaló az is, hogy amikor Gyöngyösi Dezső 1937-ben, a jugoszláv királyi diktatúra idején „magyar munkaközösségről”²¹ beszélt, nem pusztán a Magyar Párt pótlékára gondolt.

Másodszor, noha kudarcot vallott a magyarság alkotmányjogi emancipációs kísérlete, hogy társnemzetté váljon, meghatározó a szocialista Jugoszlávia, hiszen megannyi módszerrel igyekezett megteremteni a nemzetek és a nemzetiségek közti egyensúlyt.²² A 80-as évek végének politikai fordulata új típusú tendenciózus egyoldalúságot eredményezett Jugoszlávia tekintetében: míg korábban a rendszer kritikátlan tömjénezése

¹⁹ Lásd Csorba Béla: Kossuth és a kisebbségi autonómia eszméje. In uő: *Puskalövés nélkül. Glosszák, naplók, levelek, kisesszék*. Magánkiadás, Temerin, 2009. 128–148.

²⁰ Várady Tibor *akadémikus nyílt levele a nyilvánossághoz*. (<http://www.vmsz.org.rs/hirek/tortenesek/varady-tibor-akademikus-nyilt-levele-nyilvanossaghoz>)

²¹ Gyöngyösi Dezső: *Sorsproblémák*. Kisebbségi Könyvtár, Zombor, 1937. 48.

²² Jugoszláviáról más szempontból Losonc Márk: *Mi lesz veled, posztjugoszláv világ?* (http://dinamo.blog.hu/2015/01/23/mi_lesz_vedel_posztjugoszlav_vilag)

uralkodott, addig az újabb értelmezések kizárólag Jugoszláviának a magyarokra nézve negatív aspektusait hangsúlyozták (és a megváltozott körülmények közepette megvetően emlegették a „politikai jugoszlávizmust” vagy a „jugoszláv orientáltságot”). Vitathatatlan, hogy Jugoszlávia történetéből sohasem szabad kihagyni 1944–45 vérengzéseit, a beolvasást serkentő intézkedéseket és a magyar kulturális önszerveződés gyakori ellehetetlenítését. Ugyanakkor elsikkadt mindaz, ami miatt Jugoszlávia tapasztalata kétértelmű. Ez az államalakulat az etnikai kulcsrendszerével, közigazgatási kétnyelvűségével Vajdaságon belül, „kisebbségek” helyett a „nemzetiségek” jogi terminusával vagy a nemzetiségi szimbólumok használatával olyan környezetet jelentett, amely felszabadító volt az SZHSZ Királyság és a királyi Jugoszlávia represszív gyakorlatai ellenében, s az előnyeik még inkább látszanak a miloševići rendszerrel összehasonlítva (amely az etnikai arányok megbontása érdekében alakította ki a nagykikindai körzet máig érvényes összetételét, megszüntette az etnikai kvótákat a részarányos foglalkoztatást illetően, kizorította a latin betűs írásmódot a hivatalos nyelvhasználatból stb.). Összegezve: noha a szocialista Jugoszláviában nem merülhetett fel a magyarság kulturális vagy politikai autonómiájának lehetősége, a jugoszláv tapasztalat a nemzetek és nemzetiségek közti egyensúly, a testvériség-egység ideológiájával és gyakorlatával sorsdöntő. Csupán ezek ismeretében magyarázhatjuk meg, hogy a legújabb kori történelemben miért a posztjugoszláv államokban *jöhetett létre* először a magyar kulturális autonómia intézménye: Szlovéniában, majd Szerbiában. Minél inkább lerázzuk előítéleteinket, annál nyilvánvalóbb lesz, hogy nem csupán a Monarchia, hanem Jugoszlávia tapasztalata is lényeges. Kulcsfontosságú, hogy a jugoszláv rendszer kommunista ideológiája – minden ellenkező híreszteléssel ellentétben – nem volt „nemzetetlen” vagy „nemzetellenes”. „Az a nemzet, amely el-

nyom egy másik nemzetet, megfelelkezik önnön láncairól” – írta Marx, s ez a belátás Kelet-Európa esetében is alkalmazható volt a bolsevikok számára. Hiszen egyfelől remélni lehetett, hogy a domináns nemzetek elitjei rohamosan gyengülni fognak az elnyomott nemzetek önállósodásával, másfelől pedig abban is lehetett bízni, hogy az egykoron elnyomott nemzetek néptömegei az elnyomó idegenek helyett immár más irányba fogják fordítani haragjukat. A nacionalizusból így elfogadhatták azt, ami haladónak tetszett belőle. Korántsem véletlen hát, hogy az antikapitalizmus oly gyakran a nemzeti, etnikai, őshonos önazonosságon keresztül fejtette ki hatását, és hogy a baloldal nem csupán legyintett e szökésvonalra, hanem igyekezett kihasználni a benne rejlő kohéziós erőt. A kulturális, korporatív, személyi autonómia renneri-baueri modelljétől, illetve Rosa Luxemburg és mások dogmatikus antinacionalizmusától eltérően Lenin a politikai harcok relatív önállóságát, a nemzeti mozgalmakkal való kritikai szövetséget, a népek önrendelkezési jogát, a nemzeti és nyelvi egyenjogúságot hangsúlyozta és ösztökölte. Mindez Rehák László vagy a jugoszláviai magyarságról nyilatkozó Illyés Gyula számára evidencia volt. A közzélekedéssel ellentétben a Szovjetunió a nacionalizmusok, az erőszakos nemzetteremtés, a *nacionalnoje sztroityelsztvo* lendületes térnyerését jelentette. Így az oroszul beszélő ukránokat vagy az ukránul beszélő moldávokat arra kényszerítették, hogy az etnikai hovatartozásuknak megfelelő nyelvet beszéljék, ahogyan az agresszív „jiddisizációt” vagy a „belorusszifikációt” is minden áron erőltették (Jugoszláviában ugyanez történt, nem véletlen hát, hogy a szerb etnonacionalizmus azt rója fel Jugoszláviának, hogy nemzetet teremtett a macedónokból, a bosnyákokból és a montenegróiakból). Az inter-nacionalizmus csakugyan nemzet-köziséget jelentett.²³

²³ Minderről részletesebben Losoncz Márk: A kisebbségek forradalma. In uő: *Vakító gépezetek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013. 162–175.

Csakis ezek fényében érthető meg, hogy a kárpát-medencei magyar közösségek közül miért a kárpátaljai *követelte* először az autonómiát, amikor 1988 nyarán a Szovjetunió Kommunista Pártja moszkvai irodájának küldött memorandumában a Magyar Autonóm Körzet megalakítását kérte, Beregszász központtal²⁴ – mindössze egy elterjedt, évtizedes gyakorlathoz igazodott. A kommunizmus és a magyar küzdelmek összefonódását illetően az erdélyi MADOSZ, illetve a Magyar Népi Szövetség is fontos példa („egy ideig Erdélyben a »baloldali« magyart, a »jobboldali« románt jelentett”²⁵), ahogyan a vajdasági *Híd* folyóirat mozgalmi korszaka vagy a csehszlovákiai *Sarló* is. A romániai magyarok sem ok nélkül reménykedtek a Komintern beavatkozásában: a Magyar Autonóm Tartomány (átalakítása után: Maros–Magyar Autonóm Tartomány) szintén szovjet nyomásra jött létre. *Summa summarum*, a magyarok páriaszocializmusa kétfajta reményt táplált: hogy a feudálkapitalista világtól megszabadulva jobbra fordul a paraszti és munkástömegeinek sorsa, és hogy a kommunista világrendben megszűnik a kelet-európai kisebbségek nyomorúsága.

Végül, a vajdasági magyar önkormányzatiságnak liberális forrásai is lehetnek: „a nemzeti önkormányzat eme gondolata a legnagyobb magyarországi liberális ellenzéki párt, az SZDSZ kisebbségi szervezeti koncepcióján is nyugszik”²⁶ – írta Csor-

²⁴ Erről lásd Botlik József: *A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban (1991–1998)*. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest, 2015. 7.

²⁵ Tamás Gáspár Miklós: Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő. In uő: *Másvilág. Új Mandátum*, Budapest, 1994. 34.

²⁶ Csorba Béla: Álmodik a nyomor. In uő: *Ceruza vagy cenzúra. Publicisztikai írások*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1995. 124. Érdekeséggéppen lásd Tamás Gáspár Miklós: *Csorba Béla bátorsága*. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/csorba-bela-batorsaga>) Itt az első képen a történelmi VMDK elnöke, Ágoston András látható az SZDSZ küldöttgyűlésén: http://nol.hu/galeria/szdsz_v

ba Béla az 1991-es VMDK-s *Hírmondó*ban Bódis Gáborral, a *Napló* szerkesztőjével való vitája során. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy korábban az úgynevezett demokratikus ellenzék szamizdatja, a *Beszélő*, meghatározó szerepet játszott a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdések dolgában, s így a Kis-Köszeg-Solt-féle *Társadalmi szerződés* leszögezte, hogy „kisebbségi sorban élő emberek nem lehetnek államuk egyenrangú polgárai, ha nem élveznek kollektív jogokat”²⁷. Köztudomású továbbá, hogy a demokratikus ellenzék tagjai közül többen rendszeresen publikáltak az *Új Symposion*ban és a *Híd*ban (ahogyan például Csorba is a *Beszélő*ben).

Talán mondanunk sem kell: önkormányzatiságunk polgári radikális, kommunista és liberális forrásait kollektív amnézia sújtja.²⁸ És ahogyan megfeledkeztünk sokszínű politikai múltunkról, úgy tűntek el a nem pusztán etnikai jellegű követelések és elköteleződések.

De nem sokkal jobb a helyzet a 90-es évek autonómia-követeléseiivel kapcsolatban sem. Vajon hányan emlékeznek rá, hogy az önkormányzatiságunkat követelő gyűléseket rohamrendőrök és helikopterek kísérték, lincselésveszélynek („Adjátok ki Ágostont!” – üvöltötték a Harcosszervezetek Temerinben), hecckampányoknak, paramilitáris alakulatok fenyegetésének és titkosszolgálati provokatőröknek az árnyékában, miközben a skupštinában a magyarok kitelepítésére is javaslatot tettek, a békemozgalmárokat pedig őrizetbe vették? Ami egykoron rendkívüli kockázattal járt, mára száműzték a feledés homályába. Hozzászoktunk a Magyar Nemzeti Tanács mindennapjainak prózájához.

²⁷ Kis János – Köszeg Ferenc – Solt Ottilia: *Társadalmi szerződés*. (<http://beszelo.c3.hu/cikkrovatok/836>)

²⁸ A fontos kivételek egyike Dévavári Zoltán könyve, amely a polgári radikálisok szerepére mutat rá. Dévavári Zoltán: *Új partok felé*. VMMI, Zenta, 2014.

Noha az elmúlt negyed évszázadban a vélt vagy valós centrifugális mozgalmak ellen – diplomáciai vagy erőszakos eszközökkel – harcoló szerb etnonacionalizmus újra és újra szeparatizmussal vádolta²⁹ (és elkerülhetetlenek voltak a kozsovói képzettársítások), a vajdasági magyarság Jugoszlávia szétesésének legválságosabb napjaiban sem az elszakadásért, hanem az ország területi integritását nem sértő önkormányzatiságért küzdött, mindig szelíd eszközökkel. A történelmi

²⁹ Ennek bizonyítékeként szerepeljen itt néhány felvétel, amelyeken a magyarokat szeparatizmussal vádolják. Vuk Drašković 1990-ben: <https://www.youtube.com/watch?v=sbumrH09M8I&t=47m>. Kosta Čavoški nemrégiben: <https://www.youtube.com/watch?v=jYD4aZqrrNA&t=1h42m30s>. Slobodan Milošević 2000 októberében: <https://www.youtube.com/watch?v=9rc7yo7TrRo&t=4m35s>. Vojislav Šešelj 2000-ben Milan Panić kapcsán: https://www.youtube.com/watch?v=_3q9Cf9e4QM&t=13m30s. Mihajl Kertes így reagált 1990-ben, amikor a történelmi VMDK levelet intézett a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához az 1944-es vérengzésekkel kapcsolatban: „mindez Szerbia egysége ellen irányul.” Lásd Domonkos László: *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. 189. Az amerikai viszonyulással kapcsolatban: „Another strategy under consideration by U.S. leaders, heard recently in Yugoslavia, is to turn over the northern Serbian province of Vojvodina to Hungary. Vojvodina has some twenty-six nationalities including several hundred thousand persons of Hungarian descent who, on the whole show no signs of wanting to secede, and who certainly are better treated than the larger Hungarian minorities in Rumania and Slovakia.” Parenti, Michael: *The Rational Destruction of Yugoslavia*. (<http://www.michaelparenti.org/yugoslavia.html>) A magyarországi képzeltéssel kapcsolatban a MIÉP követelésein kívül lásd még Raffay Ernő visszaemlékezését: <https://internetfigyelo.wordpress.com/2013/07/02/visszacsatolhattak-volna-delvideket-a-90-es-evekben-interju-raffay-erno-volt-honvedelmi-allamtitkarral>.

VMDK úgynevezett hárompilléres autonómiakonceptiója a területi, a személyi elvű és a helyi szintű önkormányzatiság követelését jelentette. A szubregionális-területi modell követelése fokozatosan elhalványult vagy elvetették. Lehetőségként még feltűnik 2008-ban a VMSZ-ből, a VMDP-ből és a VMDK-ból álló Magyar Koalíció koncepciójában, sajátos oximoron („magyar többségű multikulturális régió”) alakjában,³⁰ ma azonban csak tényleges politikai befolyás nélküli pártok vagy szervezetek emlegetik.³¹ A kulturális-perszonális önkormányzatiságot megtestesítő Magyar Nemzeti Tanács állami felhatalmazások nélkül már 1999-ben létezett Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács néven. A Magyar Nemzeti Tanács képviselőit elektori gyűlések révén választották meg 2002-ben, immár közjogilag beágyazottan, majd 2010-ben és 2014-ben immár közvetlen módon. Az MNT az állam által ráruházott közhatalmi feladatokat lát el (érdekképviselői, döntéshozatali, javaslattevő és egyetértési hatáskörökkel), mindenekelőtt az oktatás, a nyelvhasználat, a tájékoztatás és a művelődés területén. Nem területi jellegű lévén, azaz mivel nem csupán az észak-bácskai tömbmagyarságot foglalja magába, ez az önkormányzati modell lehet az, amelyik a széttöredezettiségünknek a leginkább megfelel.

„Az elszigetelés, a kisebbségi harcok »kommunitarizációja«, mint a különbségeket figyelembe vevő integráció állami stratégiája (...) lehetővé teszi, hogy az állam a követeléseket elkülöníthesse a magánszférába, mint olyan problémákat, amelyek egyéni jellegűek”³² – írja Guillaume Sibertin-Blanc. Az elmúlt

³⁰ http://www.vajma.info/docs/MK_autonomiakonceptio_2008_03_17.pdf

³¹ Lásd például http://www.peticio.com/peticio_a_vajdasagi_magyar_kozosseg_azonossaganak_megrzeseert

³² Saját fordítás innen Losoncz Márk: A kisebbségek forradalma. In uő: *Vakító gépezetek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013. 157.

évek tapasztalatai azt mutatják, hogy pontosan ez a veszély leselkedik az MNT-re is. A nemzeti tanácsokra vonatkozó jogi szabályozások körüli 2001/02-es illetve 2009-es viták is észrevétlenül teltek el, az átlagos szerb polgár pedig mit sem tud arról, hogy Szerbiában mintegy félmillió ember része a nemzeti tanácsi választási rendszernek. Mi több, „a nemzeti tanácsokat továbbra sem fogadja és ismeri el komoly partnerként minden szerbiai hatóság”,³³ a szerbiai kormány és a minisztériumok gyakran figyelmen kívül hagyják, a Köztársasági Kisebbségügyi Tanács mintha csak mostanában kezdene el éledezni.³⁴ Sokat elmond az is, hogy az MNT költségvetésében kevés olyan elemet találunk, amely a magyar kultúra más nemzetiségűek számára való reprezentálását szolgálná. Noha a kritikusok több ízben felrötták az MNT-nek, hogy minimális mennyiségű szöveg található meg a honlapján szerb vagy más nyelven,³⁵ a mostani MNT egyenesen megszüntettette a szerb honlapváltozatot. A nemzeti tanácsok megteremtése körüli viták, a hatáskörök bővítésével kapcsolatosak és a hatáskörök visszanyesésére vonatkozóak³⁶ is megmaradtak – bizonyos kivételektől eltekintve – a

³³ Korhecz, Tamás: National Minority Councils in Serbia. In Tove H. Malloy–Alexander Osipov–Balázs Vizi (ed.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy*. Oxford University Press, 2015. 90.

³⁴ Bozóki Antal: *A magyar közösség Szerbiában*. VMMI, Zenta, 2013. 274–277. A legutóbbi üléséről lásd http://www.savetceha.rs/page_id_11_08072015.

³⁵ Lásd a *Centar za regionalizam* jelentéseit: http://www.centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/monitoring/Monitoring_transparentnosti_u_radu_nacionalnih_saveta_nacionalnih_manjina.pdf. Illetve: <http://www.centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/Evaluacija-rada-pet-nacionalnih-saveta-u-Srbiji.pdf>.

³⁶ Ezekkel kapcsolatban lásd Korhecz Tamás: *Szerbiában a kisebbségvédelem területén is az „egy lépés előre – egy lépés hátra”*

párhuzamos etnikai mikroverzumok és a szerbiai törvényhozás közti belterjes, a nyilvánosság számára kevésbé átlátható problémáknak. A nemzeti tanácsok körüli viták így nagy mértékben a magyar jogászok informális befolyásának eredményességén múltak.³⁷ A Magyar Nemzeti Tanács ennyiben megmaradt zárt, elszigetelt világnak, amelynek működése kevésbé átlátható például más nemzeti tanácsok tagjai számára is. Az ombudsmani jelentések,³⁸ illetve a Centar za regionalizam ajánlásai is jelentős részben az öngettósítással kapcsolatosak.

Noha az MNT-nek újra és újra a túlpolitizáltságot róják fel, ennek inkább az ellenkezője igaz, amennyiben politikán a közügyek megtárgyalását (is) értjük. Ugyanis (a képviseleti rendszer globális válságával összhangban) a gyűlések a döntések bemutatására szolgálnak, a szavazásból pedig formáság lett. Ennyiben a hangsúly azon van, hogy az alapjában véve osztatlan hatalom procedurális szempontból zökkenőmentesen működjék, s a morzsányi ellenzék alapvető kifogásai is megle-

gyakorlat érvényesül. (<http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/16598/Korhecz-Szerbiaban-a-kisebbssegvedelem-teruleten-is-az-8222egy-lepes-elore-8211-egy-lepes-hatra8221-gyakorlat-ervenyesul.html>)
Várady Tibor: *Hol tartunk?* (<http://www.magyarsozso.com/hu/2237/hetvege/107110/Hol-tartunk.htm>)
Varady, Tibor: *Mišljenje o ustavnopravnim pitanjima koja se postavljaju povodom osporenih odredaba zakona o nacionalnim savetima.* (http://pravnofakultet.rs/images/2014/zapisi-2-2013/Pravni_zapisi_2013-02_07_Varady.pdf)
Bozóki Antal: *Gondolatok Várady Tibor írása kapcsán.* (http://www.delhir.info/cimlap/friss-hireink/20345-2014-02-03-11-09-17#_ftn1)

³⁷ Erről Ifj. Korhecz Tamás: Magyar autonómiaépítés a Vajdaságban. In uő: *Otthonteremtőben a szülőföldön.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009. 54.

³⁸ http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/1436/4%20god_nac_saveta_final_site.pdf

pő százalékban nem tartalmi, hanem eljárásjogi-jogtechnikai jellegűek. Rajtunk is kitört a választott szervek túlhatalmának és a *voter fatigue*-nek a kórsága.

Etnikai buborékvilágunkba zárva nem csupán a parlamenti választásokkal szemben lettünk közömbösebbek (ráadásul a részvételi arányunk kisebb, mint a többségi nemzeté), hanem önkormányzatiságunk szintjén is: a legutóbbi MNT-s választásokon a szavazók száma a kisvárosnyi 76 287-ről a nagyfalunyi 55 673-ra csökkent. Noha szerkezeti-globális tendenciákról van szó, és az MNT szűkös hatáskörei is magyarázatként szolgálhatnak, az átláthatóság hiánya sem hagyható ki a felsorolásból. Így például a kritikusok szerint a pénzek odaítélése gyakran kritériumhiányos, illetve hiányzik a döntések indoklása, a dolgozók értékelése sokszor önkényes, és elmarad a polgárokkal való nyilvános kommunikáció. A nemzeti tanácsi választásokon szavazók jelentős része azzal sincs tisztában, hogy mire szavaz egyáltalán.³⁹

A számonkérhetőség hiánya különösen az MNT-stratégiák tekintetében szembeűnő: tünetértékű, hogy az MNT legradikálisabb bírálói sem vállalkoztak annak átgondolására, hogy mi valósult meg és mi nem. Egyes stratégiák ráadásul ellentmondásosak. Így a Népesedési Akcióterv (amelyet a szabadkai színésztársulat és a Tanyaszínház is parodizált már), miután a bevezetőjében leszögezi, hogy a lélekszámcsökkenés oka nem a szegénység vagy a munkanélküliség, és a „hagyományos értékek” válságát jelöli meg döntő okként, a szöveg későbbi részében mégis arra jut, hogy a fiatalok gyermekvállalási kedve magas.

³⁹ Lásd a CDCS dokumentumát: *Iza oglekala – o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, izborima 2014. i još ponečemu.* (http://cdcs.org.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=13&Itemid=60)

Végül különböző módokon lehet megítélni a lokális intézmények ellenállását az MNT-vel szemben. Nem egyszer megesett, hogy az önkormányzatok, valamint az oktatási és művelődési intézmények úgy érezték, hogy az MNT rájuk kívánja erőszakolni az illetékességét.⁴⁰ Miközben leginkább a szűkös hatáskörökre panaszkodunk, megfélemlünk a fékek és ellensúlyok kérdéséről, és arról, hogy miként kell megtartani a helyi szintű önvédelmi mechanizmusokat. Hiszen az autonómista és a demokratikus törekvések nem szükségszerűen járnak együtt.

Autonómia helyett heteronómia? A Magyar Nemzeti Tanács két tűz között van: egyfelől Magyarországnak kiszolgáltatott pénzügyi szempontból, másfelől a szerbiai törvényhozás önkényének van kitéve. A hatáskörök (alkotmányellenes) megkurtítása tanúbizonyság volt arra, hogy nem adottságokról van szó, hanem „szerzett jogokról”, olyan „kollektív különjogokról”, amelyeket el lehet veszíteni és amelyekért folyamatosan küzdeni kell. Ám a radikálisabb követelések nem csupán a visszametszett jogokkal kapcsolatosak: az állami szervekre nézve kényszerítő erővel bíró döntéshozatali jogra, a törvényhozói hatalomra vagy a megfelelő finanszírozásra vonatkoznak, illetve arra, hogy a nemzeti tanácsok a parlamenti, illetve a tartományi képviseleti rendszer szerves részei legyenek. Noha helyzetünket a horvátországi vagy a koszovói szerbek jogköveteléseivel összehasonlítva nem lehetünk elégedettek, egyértelmű, hogy a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács a magyar autonómiatörekvések tekintetében előőrsnek bizonyult és rendkívül fontos eredményeket mutatott fel (elsősorban az

⁴⁰ Korhecz Tamás Újvidéket, Adát és Szabadkát említi meg példaként. Korhecz, Tamás: *National Minority Councils in Serbia*. 84. Az erőszakos viszonyulással, a hatáskör túllépésével és a perekkel kapcsolatban Bozóki Antal: *Perben az MNT-vel*. (<http://bozokiantal.blogspot.com/2011/12/perben-az-mnt-vel.html>)

oktatás és a művelődés területén). A vajdasági magyar kritikai nyilvánosság feladata, hogy egyszerre legyen önkormányzati rendszerének fékje és ellensúlya, illetve kreatív kiegészítője.

Kettős állampolgárság, nulla honpolgárság?

„Boldog vagyok, hogy végre Bolíviában lehetek!” – mondta Ronald Reagan a braziloknak Rio de Janeiróban. Ennek sanyarú Duna menti változata: „Kedves összegyűlt moravicaiak!” – üdvözölte a magyarországi nagykövet a székelykeveieket.⁴¹ A magyarországi állami funkcionáriusok és a vajdasági magyarok közti viszony sohasem volt felhőtlen. Már az első világháborút követően is kétértelmű volt a helyzet: egyfelől Magyarország-ellenes propagandával is vádolták a Szerbia részévé vált magyarokat, másfelől, ha lehetett, igyekeztek lélegeztetőgépen tartani őket. „A Délvidék visszatérését” az utóbbi időben tisztán ünnepi eseménysorozat gyanánt szokás bemutatni, holott a magyar hatóságok (az „anyások”) nem egyszer gyarmatosító felsőbbrendűséggel viszonyultak az itteni magyarokhoz. Nem véletlenül írhatott Balogh Ányos 1943-ban arról, hogy az itteni magyarság „duzzadó erővel követeli (...) az anyaországi réteg térfoglalásának csökkentését, mintha a külön élő testrész életét akarná tovább élni.”⁴² A délvidéki-ség akkoriban homlokegyenest mást is jelentett a magyarság számára, mint manapság: regionalizmust, a „központtól” való óvatos távolságtartást. Mint a *Kalangyának* a Délvidéki Szépírók Céhéről való tudósításában olvashatjuk: „decentralizációs törekvésekkel (...) meg akarja teremteni a táji irodalmat és a

⁴¹ Csubela Ferenc: *Naplóm*. Logos, Tóthfalu, 1997. 26.

⁴² Balogh Ányos: A délvidéki szellem kialakulásának tényezői. *Délvidéki Szemle*, 1943. 8. sz. 358.

táji képzőművészet”.⁴³ Csuka Zoltán 1944-ben így fogalmazott a *Délvidéki Szemlé*ben: „épp a nemzetek egyetemének érdekében ügyelniük kell arra, hogy sajátos értékeik is kibontakozhassanak, a délvidéki magyar szellem helyi gyökerei minél inkább a talajba mélyedjenek és megerősödjenek”.⁴⁴ Később, a 90-es évek elvándorlási hullámai idején a magyarországi „hatóságok nemcsak az úgynevezett igazi külföldiekkel szemben voltak ellenségesek, hanem a határon túli magyarokkal is. (...) [A] határon túli magyar addig határon túli magyar, amíg ténylegesen túl van a határon”⁴⁵ – nyilatkozott Kőszeg Ferenc, a Magyar Helsinki Bizottság alapítója, majd elnöke. Azt beszélte, állami berkekben a határon túli magyarokat ma is törzsiessen „hatumáknak” becézik.

Az illetéktelen magyarországi állami beavatkozás sorsdöntőnek bizonyult a 90-es évek közepén a történelmi VMDK válságpillanataiban, s ez a gyakorlat máig sem szűnt meg. Sajátos, tervezett kakofónia szemtanúi lehetünk. Egykoron Erdélyben történt meg, hogy míg Németh Zsolt és Kövér László egyértelműen állást foglalt az egyik párt mellett (Orbán Viktor pedig egy másik mellett), addig Martonyi János úgy nyilatkozott, hogy Magyarország nem avatkozik bele az erdélyi magyar pártok versengésébe. Hasonlóképpen esik meg ma is, hogy míg Potápi Árpád János a nemzetpolitikáért felelős államtitkárként a Vajdasági Magyar Szövetség mellett kardos-

⁴³ B. Szabó György: Jegyzetek a Délvidéki Szépmíves Céh első budapesti tárlatáról. In uő: *Élmény, szerep, hivatás*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. 93.

⁴⁴ Csuka Zoltán: A délvidéki magyar irodalom és közművelődés. *Délvidéki Szemle*, 1944. 8. sz. 357.

⁴⁵ Mink András–Neményi László: „Ez mind régmúlt, abszolút passzé dolgok”. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eez-mind-regmult-abszolot-passze-dolgok%E2%80%9D>)

codik, Wetzsel Tamás a nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkárként elmondja, hogy „helytelen lenne, ha a magyar kormány próbálna igazságot tenni a külhoni magyar közösségek képviselői között”.⁴⁶ Így mindig van, aki a turáni átok ellen való harc jegyében szólít fel az egységre, és olyan is, aki a semleges szerepét játssza el. Vajon az ilyen illetéktelen beavatkozások nem sértik az önkormányzatiságunkat? Vajon az autonómiánkért való küzdelemnek nem kellene kétirányúnak lennie? A szlovákiai és a romániai példa világosan mutatja, hogy a magyarországi állami szerepvállalás rosszul is elsülhet. A vajdasági magyar politikai főszodort évekig a magyarországi pártokhoz való pragmatikus viszonyulás jellemezte, az elmúlt időszakban azonban sor került több szerencsétlen és fölösleges ideológéma (a közmunkaprogram, a – melleleg morzsányi – „balliberálisok” elleni *Kulturkampf*, a szerb–magyar kerítés igenlése) importjára is.

Az elmúlt negyed évszázad magyar–magyar tárgyalásain meghatározó szerepet töltött be a 2010-ben megvalósult kettős állampolgárság. Az érte folytatott politikai küzdelmet legkorábban Ágoston András kezdte el (a történelmi VMDK, majd a VMDP elnökeként), igaz, megelőzte őt „Konrád György és Végel László újvidéki író közös javaslata 1993-ban, de akkor még egységesen lehurrogták ezt a liberálisnak mondott ötletet, amely úgymond csak elvándorlásra ösztönözné a határon túliakat. Aztán jóval később, a liberálisból kvázikonzervatívává vált, a jobboldalra átvándorló Fidesz magáévá tette az ötletet.”⁴⁷ Vajon az alanyi jogon járó kettős állampolgárság csak-

⁴⁶ „Együtt erő vagyunk, szerteszt gyöngeség”. (<http://mno.hu/hatarontul/egyutt-ero-vagyunk-szerteszet-gyongeseg-1294860>)

⁴⁷ Szerbhorváth György: *Megosztanak, uralnák. A magyar politikum és a határon túli lelkek*. (<http://egyenlito.eu/szerbhorvath-gyorgy-megosztanak-uralnak-a-magyar-politikum-es-a-hataron-tuli-lelkek/>)

ugyan „a határokon átívelő nemzetegyesítést” eredményezte volna? Valójában nem, sem politikai, sem kulturális tekintetben. A 2014-es magyarországi választások idején leadott 17 521 érvényes vajdasági szavazat mindenről árulkodik, csak arról nem, hogy az itteniek „az egységes politikai nemzet” szerves részének tartanák magukat. Az általunk ismert utolsó adatok szerint a vajdasági magyarok fele *egyáltalán nem* tartja magát Magyarországhoz tartozónak, 17,9% nemigen, 18,4 pedig közepesen.⁴⁸ A magyarországi közbeszéd „véleményformálóiaként” minimálisan létezőnk, s a kulturális jelenlétünket ellehetetlenítő bürokratikus akadályok (így a könyvterjesztéssel kapcsolatos nehézségek) ellen Magyarország hosszú évek óta semmit sem tesz.⁴⁹ Politikailag egyenlőtlenek, kulturálisan inferiorikusak maradtunk. És miközben az „egyesítés” a mindennapi-szimbolikus síkon üres maradt, a kettős állampolgárság vajdasági magyarok ezreinek a kivándorlását könnyíti meg. Egykoron abban lehetett reménykedni, hogy a kétlakíságot fogja ösztönözni, mára azonban Magyarország a legtöbbek számára csupán tranzitállomás. Amikor pedig a nemzetpoli-

⁴⁸ Kérdés, hogy ezeken az arányokon a kettős állampolgárság intézménye milyen mértékben változtatott. A választási adatok szerint nem túlzottan. Gábrity Molnár Irén: A délvidéki identitástudat nyomában. In Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. VMMI, Zenta, 2008. 316.

⁴⁹ A könyvterjesztés gondjaival kapcsolatban lásd Virág Gáborral, a Forum Könyvkiadó igazgatójával készült interjúkat. Kultúrharc és gettóveszély. *Népszabadság Online*. 2014. január 7. (http://nol.hu/kultura/20140107-kulturharc_es_gettoveszely-1436277). Illetve: Jó úton haladunk. *Litera*. 2015. április 13. (<http://www.litera.hu/hirek/virag-gabor-jo-uton-haladunk>). Továbbá: Kettős stratégiát kell kialakítanunk. *Litera*. 2014. január 9. (<http://www.litera.hu/hirek/virag-gabor-kettos-strategiat-kell-kialakitlanunk>)

tikáért felelős államtitkár úgy nyilatkozik, hogy „a tömeges elvándorlás már a 90-es években, a háborúk időszakában megkezdődött a Vajdaságban, és az ottani mobilitásnak komoly hagyományai vannak, a jugoszláv időkben is sok magyar ment Nyugatra”,⁵⁰ felvetődhet bennünk a kérdés: vajon nem mondtak le rólunk már réges-régen? Vagy alkalmasak leszünk a negatív nemzetszaporulat ellensúlyozására?

Igazságtalan lenne a magyarországi–vajdasági magyar kapcsolatok leírása, ha az együttműködés legfontosabb hozadékát, a pénzügyi támogatást kihagynánk. Kétségtelen, hogy a vajdasági magyar kultúra mintegy 70–80%-ban magyarországi lélegeztetőgépen él. Megannyi olyan kulturális intézmény, amely negyed évszázaddal ezelőtt kényelmesen megélt a szerbiai vagy tartományi költségvetési forrásokból, ma már a pályázatok és projektek – támogatáspolitikai önkénnytől nem mentes – rendszerének a túsza. Tehát miközben a vajdasági magyar kultúra outputként minimálisan létezik magyarországi szempontból, a magyarországi juttatások nélkül pillanatok alatt összeomlana. Van, aki ezt egyenesen úgy fogalmazta meg, hogy „a segélyektől függés folytán kialakuló kolduslelkület nem egyszerűen szolgálalkúség, mert a koldus meg is gyűlöli azt, akinek könyöradományára szorul.”⁵¹ Vajon csakugyan meggyűlöli, inkább közömbös marad iránta, hálás lesz neki vagy esetleg idomulni akar hozzá?

⁵⁰ A kettős állampolgárság veszélyezteti a fennmaradást. *Nép-szabadság Online*. 2015. március 20. (<http://nol.hu/belfold/tul-ahataron-1523117>)

⁵¹ Bálint István: *Van-e vajdasági-délvidéki identitás?* (<http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2011/2/balint.pdf>)

Az EU kihunytt csillagai?

A csillagok kellő távolságból még akkor is fényleni látszanak, amikor maguk az égitestek már kihunytak – kellő gyanúval tekintsünk hát a jelenlegi EU csillagaira. Az Európai Unió régóta hangoztatott problémái mellett (a demokratikus deficitől és a legitimációs válságtól a világgazdasági erőtlenségig) a számunkra legfontosabb szerepét sem töltötte be, jelesül, a peremvidéki országoknak a központiakhoz való „felzárkóztatását”. Ellenkezőleg: az egyenlőtlen csere, a termelési erők közti radikális különbségek, a munkajogok leépítése, a megszorító intézkedések, az olcsó (a centrumba távozó vagy a peremvidéken tengődő) munkaerő kizsákmányolása és a képzett munkaerő elszívása (a legtöbbször bizarr módon a Délel és a Kelettel szembeni intézményesített rasszizmussal karöltve), az adósrabszolgaság és társaik tovább súlyosbították a helyzetet.

Amint a Gerusija elméleti-politikai kollektíva tagjaiként fogalmaztunk az eurooptimizmussal kapcsolatban: „[a]z uralkodó ideológia szerint a jobbulás Szerbiának az Európai Unióhoz való csatlakozásával jön el: a piac liberalizációjával, a versenyképesebb munkaerővel, az állami vállalatok privatizálásával és a külföldi befektetések idevonzásával, a »tőkevonzó képességre« való odafigyeléssel (mindez az ún. reformcsomag részét képezi). Azonban ha megvizsgáljuk, hogy ezek a pontok mit jelentenek, láthatjuk, hogy olyan gazdasági és politikai intézkedésekről van szó, amelyek valójában sokkal rosszabbul festenek, mint ahogyan általában bemutatják őket. A piaci liberalizáció a külföldi termékekre vonatkozó vámok csökkentését jelenti és megakadályozza a hazai termékek kibontakozását, amelyeket nem leszünk képesek olcsón kínálni. Annak kísérlete, hogy a hazai munkaerőt versenyképesebbé tegyünk a munkaerő-világpiacon, azt is jelenti, hogy az *olcsó árával* varázsoljuk vonzóvá a külföldi befektetők számára, s elsősorban az éhbére

miatt fog dolgozni, nem a magas képzettségének előnyei okán. Végül, a privatizáció megszünteti a hazai (egykoron társadalmi tulajdonban levő) vállalatokat, amelyek az ország legszélesebb rétegeinek társadalmi szükségleteit elégítették ki – azaz külföldi, profitorientált befektetőkhez juttatják őket. Ahelyett, hogy vég nélkül ismételnénk annak imperatívuszát, hogy Szerbia csatlakozzon az Európai Unióhoz, szembesülnünk kellene azzal, hogy az EU nem garanciája a gazdasági és társadalmi helyzet javulásának, hanem olyan útról van szó, amelyen Szerbia számára már előre leosztották a lapokat. Ugyanis Szerbia már most az EU perifériális országa! (...) Egy ilyen peremvidéki országra, mint Szerbia, ugyanaz a sors vár, mint általában az ilyen országokra: alacsony bérek és magas munkanélküliség, féltermékek és mezőgazdasági termékek kivitele, és annak kényszere, hogy drága árukat vásároljon a centrum országaitól. Ez eredendően asszimétrikus viszony, függőség.”⁵² És bizonyos bajokat még ki is hagytunk. Például amiről Branko Milanović beszélt: hogy Szerbia EU-csatlakozásával az ország úgy fog kiürülni, mint Detroit.⁵³

Csakugyan: nincsen átmenet („tranzíció”⁵⁴), mert már régen megérkeztünk, mert egy helyben toporgunk, a kései eurókapitalizmus perifériájaként, teljes nyomorúságunkkal. Van Európai Unió, csak nem a számunkra, mondogatjuk karkai melankóliával, holott olyanok vagyunk külső partnerekként,

⁵² Gerusija: *Uvodna reč za Stvar br. 6.* (<http://gerusija.com/uvodna-rec-za-stvar-br-6/>) Az EU-ról részletesebben: *Čija je Evropska unija?* (<http://gerusija.com/cija-je-evropska-unija-2/>)

⁵³ *Kaznena ekspedicija Evropske unije.* (<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1317973>)

⁵⁴ Erről részletesebben: *Tranzicioni procesi u zemljama bivše Jugoslavije.* (<http://gerusija.com/tranzicioni-procesi-u-zemljama-bivse-jugoslavije/>)

amilyenek belül is leszünk: kiszolgáltatott, megzsarolt peremvidék. Azt hittük, hogy az EU felé tartunk, holott ő maga jött el hozzánk. Az adórendszert a befektetők kényéhez-kedvéhez igazítottuk, lehetővé tettük a földharácsolást, a munkajogok jelentős részét megszüntettük... A „versenyképes előnyök” bevezetése így az önfeladást jelenti, és mivel a szomszédos országok is hasonlóképpen tesznek: versenyezzünk, hogy ki rohan gyorsabban a szakadék felé. A sebtében végrehajtott, a társadalomra nézve destruktív gazdasági „reformok” közepette arról is megfeledkeztünk, hogy a lassabb, óvatosabb igazodás az elvárásokhoz védettebbé tehetne bennünket a piaci fluktuációk viharaival szemben. Szlovénia legalább a gazdasági válságig tartotta magát, Horvátországnak viszont egy rövidke reményteljes időszak sem adatott meg. Azt is elhallgatják előlünk, hogy egyetlen felemásan reménykeltő kapaszkodónkat, az „egyenlőtlen fejlődés” kiküszöbölésére szolgáló parányi kölcsönöket az EU 2020-ra jelentősen csökkenteni fogja (és vajon az előcsatlakozási pénzadományokból mennyi segíti a termelés fellendítését?). A „felzárkóztatás” nem egyszerűen sikertelen: az EU a központ és a peremvidék közti különbség fenntartásából, a módszeres polarizálásból él, a helyi lumpenburzsoáziák, a politikai elitek és a felső középosztálybeliek hathatós támogatásával. Mondjuk ki: ezen kereteken belül nem vár ránk túl fényes jövő.

A kisebbségek szempontjából sem derűs távlatok ezek. Noha az „európai családot” többség nélküli, kizárólag kisebbségek által belakott édennek tekintették egykoron, a keserű tapasztalat azt mutatja, hogy a csatlakozás folyamatában levő országokban a kisebbségi jogokat kirakatszerűen bővítik, ám amint egy állam csatlakozik az unióhoz, a kisebbségek helyzete nem javul többé (az elért jogok pedig kevésbé valósulnak meg), vagy egyenesen rosszabbra fordul (mint a horvátországi szerbek példája mutatja). A – nevezzük így – tranzitív

anacionalizmus tehát a csatlakozási tárgyalások során a kisebbségi sorsok jóra fordulásának tettetésére (is) szolgál, és később könnyen a semmibe vész. Az Európai Unió ebben a tekintetben sem jelent biztosítékot, mentőövet. Mondhatni, paradox módon addig jó, míg a csatlakozás kapujában időzünk. Ám nem lenne nehéz hosszú távon még vészjóslobban fogalmazni. Amikor nyilvánvaló lesz, hogy az elmúlt másfél évtized EU-mantrája üres volt, az össznépi illúzióvesztést, az euróizsból való kigyógyulást a most is egyre népszerűbbé váló ruszofil, patrióta, etnomerkantilista erők lovagolhatják meg, társadalmi földrengések közepette, beláthatatlan következményekkel. Ne fessük az ördögöt a falra? Végül is, ezzel is csak megismételnék a centrum, a *Front National & Co.* eszményeit. Semmi különös. Pedig ha a szimulált összefogások helyett a peremvidékek szövetségére kerülne sor, abban nekünk is közvetítő szerepünk lehetne. Hiszen különböző világok között vagyunk, és van progresszív örökségünk, amely a kelet-európai, dunai vagy más összefogásokat tűzte ki célul. Van-e erre bármilyen esély?

Epilógus – töprengés a máról

Perspektivikus tévedéseink, honpolgári-integrációs zavaraink, terméketlen típusaink, elhibázott múltértelmezésünk, alapvető céljaink (magyar autonómia, kettős állampolgárság, EU-csatlakozás) válsága... Vajon csak sötét színekkel tudunk játszani?! Noha alapvető gondjaink nem a sajátjaink, hanem a peremvidéki össznyomorúság részét képezik, vannak talán saját eszközeink is a már említetteken túl, amelyek révén javíthatunk a helyzetünkön. Néhány a sürgető kérdések közül:

Hogy az elvándorlás léptéke rohamosan nő, immár nem halovány sejtés, hanem mindenki számára evidens tény, amely már régóta kezelhetetlen az „itt élned, halnod kell” jelszavával.

Az erkölcsi neheztlés, az embereknek a magyarométer szerint való mérése helyett meg kellene kísérelni azokra is vajdasági magyarokként tekinteni, akik ideiglenesen vagy hosszabb időre elhagyták a szülőföldjüket. A mai kor csak felemásan hasonlít az időről időre hazatérő vendégmunkások (és vagyonuk) korára. Szükség van az elvándorlók és az itthonmaradók közti kapcsolatok intézményesítésére, a kapcsolattartással foglalkozó civil szervezetek (mint a Vajdasági Baráti Egyesület) serkentésére, illetve lehetőség szerint a külföldön tanulókkal és munkavállalókkal való szakmai kapcsolattartásra. A Laskovity J. Ervin, Csillik Blanka és mások által szerkesztett *Press Szó*, amely rövid idő alatt az egyik legjelentősebb vajdasági magyar honlappá nőtte ki magát, kiváló bizonyíték arra, hogy a huzamosabb ideig Vajdaságon kívül élők milyen közösségépítő szereppel bírhatnak (lásd különösen a „Zentaiak a világban, ha ezt olvassátok, várunk haza!” projektet⁵⁵). Fontos helyi (pl. temerini) példák is vannak arra, hogy az elvándoroltakkal való rendszeresített kapcsolattartás gyümölcsöző lehet. Ilyen atmoszférában nagyobb esélye lesz annak, hogy a máshol élők visszanéznek, az itteniek segítségével vagy másként.

A vajdasági magyarságra leselkedő mindenkori politikai veszélyek egyike, hogy az etnikai-sérelmi szempontok mellett elhomályosulnak a gazdasági természetűek. Így noha a két világháború között (például a polgári radikálisok jelenlétének köszönhetően) a politikai elit tagjai tudatában voltak az osztársadalmi nyomorúságnak, csupán a világgazdasági válság idáig elérő hullámai láttán, azaz 1931 után kezdődött meg igazán a gazdasági-szociális önszerveződés, többek között a gazdakörök alapításával. Ám Muhi János még 1938-ban is így fogalmazhatott: „[v]ezetőink elmulasztották a legfontosabba-

⁵⁵ *Zentaiak a világban, ha ezt olvassátok, várunk haza!* (<http://www.press-szo.com/zentaiak-vilagban/>)

kat: a nép gazdasági élete alapjainak lefektetését.”⁵⁶ Ugyanezen meglátást ismétli meg fél évszázaddal később a *Magyar Nemzet*nek 1993-ban a történelmi VMDK-ról is nyilatkozó Mészáros Sándor: „sokkal nagyobb súlyt kellene helyezni napjaink polgárháborús időszakában is a magyarság gazdasági megszerzésére.”⁵⁷ Nem véletlen az sem, hogy a VMSZ fennállásának 10 éves évfordulóján a *Magyar Szó* újságírója azt róhatta fel a pártnak, hogy elmaradtak a magyarországi befektetései⁵⁸, „piros-fehér-zöld tőkeinjekciói”, és egyáltalán: a gazdasági szerepvállalás. Jellegzetes módon a gazdasági kérdésre való hatványozott odafigyelés a mi esetünkben is jókora fáziskéséssel, a gazdasági válság után kezdődött el, mint fél évszázaddal ezelőtt – ám az előzőek ismeretében ez rendkívül fontos fejlemény. Ugyanakkor megnyugtatóan garantálni kellett volna, különösen a támogatáspolitikát ért erőteljes bírálatokat követően, hogy a magyarországi pénzek átlátható, méltányos és elszámoltatható körülmények között, a kis- és középvállalkozások lehetőségeit minél inkább figyelembe véve kerüljenek elosztásra. E tartalmi kérdéseket illetően pedig kellő számú nyilvános vitára kellett volna sort keríteni már a gazdaság- és területfejlesztési dokumentum kidolgozását megelőzően, illetve a szélesebb nyilvánosság számára hozzáférhetőbbé kellett volna tenni a már elkészült dokumentumot. Korántsem szabad eközben megfélekezni a szerbiai forrásokkal kapcsolatos

⁵⁶ Idézik Botlik József–Csorba Béla–Dudás Károly: *Eltévedt mezsgyekövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993*. Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum, Budapest, 1994. 122.

⁵⁷ Lásd Botlik József: *A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban (1991–1998)*. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest, 2015. 16.

⁵⁸ <http://archiv.magyarso.com/arhiva/2004/jun/19/main.php?!=kozelvek.htm>

problémákról, így például arról, hogy a Vajdasági Nagyberuházási Alap pénzeiből az arányokat tekintve ma is kevesebbet kapnak a többségükben magyarlakta községek. A jövőre nézve ugyancsak meghatározó, hogy a pénzek elosztására vonatkozó belvitáinkon túl azon nemzetközi pénzforrásokra is figyelni tudjunk, amelyekről Belgrádban fognak dönteni. Az elkövetkező évek egyik legnagyobb kihívása a mezőgazdaságban dolgozók (akik a magyarság mintegy 20 százalékát teszik ki) tovább súlyosbodó tragédiájának⁵⁹ megakadályozása, különösen azokon a településeken (Magyarcsernye, Debelyacsa stb.), amelyeken a lakosság 80–90 százaléka földművelésből, állattenyésztésből él.

Az előttünk álló évek meghatározó feladata egy olyan társadalomtudományi intézet megteremtése (főállású kutatókkal), amely részben vagy egészében a vajdasági magyarsággal foglalkozna. Összefoghatná, áttekinthetőbbé tehetné és serkenthetné a pillanatnyilag szétszórta zajló kutatásokat, és a kritikai nyilvánosság részeként működhetne. Ez is régóta húzódozó probléma: „elődjét”, a Tartományi Közigazgatási Intézetet (Pokrajinski zavod za javnu upravu) megszüntették, az 1976-ig önállóan létező Hungarológiai Intézetben elmaradtak a társadalomtudományi kutatások, a későbbi kísérletek pedig nem jártak sikerrel. Az elmúlt negyed évszázadban több magyarságtudató műhely létezett, ám egy részük felfüggesztette tevékenységét, mások képtelenek voltak a nyilvánosságban való folyamatos jelenlétre, vagy felmorzsolta őket a pályázati rendszerek esetlegességeitől való függés. Az intézményi alapú kisebbségkutatás számára feltétlenül biztosítani kellene a biz-

⁵⁹ Lásd ehhez Takács Rajmund rendkívül fontos írásait. Takács Rajmund: *Fejetlen tehének, eltűnő életformák*. (<http://www.press-szo.com/tej-tehen/>) Illetve úő: *Annyit dógoznak, de a nőknek nem köllenek*. (<http://www.press-szo.com/nemkollenekanoknak/>)

tónusú és a vajdasági politikai viszonyoktól független pénze-
lést. Ebben a tekintetben is példaként szolgálhat a szlovákiai
Fórum Kisebbségkutató Intézet.

A vajdasági magyar nyilvánosság kódolt problémája a de-
mokratikus deficit a médiák tekintetében, különösen mert
egyetlen napilapra, a *Magyar Szóra* vagyunk kénytelenek ha-
gyatkozni. A *Magyar Szó*hoz való pártpolitikai viszony inga-
mozgást végez: olykor azért nagy az elégedetlenség, mert a
lap nem eléggé szolgálja a vajdasági magyar pártpolitikai ér-
dekeket, olykor pedig azért, mert túlságosan szolgálja őket,
hátat fordítva a tárgyilagos tájékoztatásnak, a közszolgálati
szerepnek. Ennek megfelelően szinte minden média besorol-
ható az „első” vagy a „második” nyilvánosságba, s csak keve-
sen képesek a két beállítódás közti lavírozásra. Régóta cipelt
teherről van szó: így például a történelmi VMDK és a *Magyar
Szó* viszonya sem volt felhőtlen (mi több, a lap szerkesztő-
sége az ellehetetlenült önfenntartás ellenére is elutasította,
hogy a VMDK Tanácsa vegye át az alapító feladatait), 2001
januárjában vajdasági magyar értelmiségiek írtak alá petíci-
ót a pártoktól független tájékoztatásért sikra szállva, később
a *Magyar Szót* a Demokrata Párt és mások iránti szimpátiával
vádolták, majd tiltakozásokra került sor 2011-ben, amikor a
Magyar Nemzeti Tanács Korhecz Tamás elnökletével leváltot-
ta Pressburger Csabát, a lap főszerkesztőjét. Kulcsfontosságú
tehát a mostani adottságokon való felülemelkedés, azaz, hogy
az MNT-s társalapítású médiumok függetlenségére intézmé-
nyi biztosítékok legyenek. Ez a jelenlegi helyzetben a civil
szervezetek általi nagyobb ellenőrzést jelentené. A mostani
körülmények között kiemelkedő szerep jut azoknak, akik a
pártpolitikai alakulásoktól függetlenek tudtak maradni (ilyen-
nek mondható például a Vajdasági Rádió és Televízió). Mivel a
médiaprivatizáció számos helyi médiát fenyeget, nagyon fon-
tos az új alternatív médiaműhelyek megalakítása, illetve a ré-

giek átalakítása. Olyan médiaműhelyekre lenne szükség, amelyek helyet adnának a közösséget érintő szerkesztéspolitikai kérdéseknek, a posztjugoszláv médiatér számára is releváns két- vagy többnyelvű tartalmakat közölnének, többirányú (regionális, szerbiai, kultúraközi stb.) orientációjuk révén pedig fel tudnák venni a versenyt a magyarországi elektronikus sajtótermékekkel is.

Láthattuk, hogy a vajdasági magyarság kevésbé azonosul Szerbiával és Magyarországgal. Azonban kifejeztük azt, amivel igen: a szociológiai felmérések szerint a vajdasági magyarok 67 százaléka elsősorban Vajdaságot tartja a szülőföldjének, másrészt 54,9 százalék Vajdaságot tartja elsősorban a hazájának (a többiek pedig legalább másodsorban Vajdaságot említették).⁶⁰ Történelmi érvekkel könnyen bizonyítható, hogy a közhatalmi Vajdaság számos esetben meghatározó közege volt a kisebbségi jogok bővítésének. Ugyanakkor a mai Vajdaság eszméjét kétszeresen is tartalommal kellene megtölteni. Hiszen egyfelől a harmonikus együttélésre, a multikulturális édenre való hivatkozás megannyi esetben nem több kirakatszerű, semmitmondó frázisnál, másfelől pedig Vajdaság önkormányzatiságát (amelyre egy későbbi írásban visszatérünk) jelentősen megnyirbálták. Vajon ha az itteni magyarság alapvető azonosulási tere Vajdaság, nem kellene a régió kulturális és politikai tartalommal való gazdagításának a prioritások között szerepelnie? Vajon az integrációs-honpolgári válság nem azon térben oldható fel a legkönnyebben, amelyhez a szülőföld és a haza képzete kötődik? Kulturális tekintetben ez a részünkről az etnikai mikroverzumból való kitekintést, az integratív harmadik identitásokon való munkát jelentené, politikai

⁶⁰ Gábrity Molnár Irén: A délvidéki identitástudat nyomában. In Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. VMMI, Zenta, 2008. 313–4.

tekintetben pedig Vajdaság autonómiájának a (vissza)követelését. A Szerb Haladó Párt borítékolható győzelme feltehetően ambivalens eredményeket hoz majd: az önkormányzatiságért való küzdelem lekerül a napirendről, ám a tartománynak – kormánya hasonló összetételű lévén, mint a belgrádi kormányé – jelentősebb összegeket juttatnak majd. Ám lemondhatunk-e Vajdaság kulturális és politikai dimenzióiról?

Az elmúlt hetek, hónapok során felkavarodott a vajdasági magyar politikai állóvíz. A nyilvánosság tudomására jutó háttéralkuk, kiszivárogtatott dokumentumok, szervezett troll- és botseregek, nekibuzdult kommentáriátusok, *ad feminam* támadások, névtelenül működtetett honlapok karaktergyilkossági kísérletei, helyi machinációk és a konjunktúralovagok nagyotmondásai, közlemények közleményekre való halmozása, aláíródsi versengések és suttogó propaganda-hadjáratok jelezték a közös dolgainkhoz való viszony (és talán az erőviszonyok) átalakulását.

Ám a fejlemények tekintetében sokan tanácstalanok maradtak. Vajon mindössze régóta tartó klikkharcok alakulnak át politikai pluralizmussá? Vajon a klikkes ellentétek során bizalomvesztettek hatalomátmentési reciklázskísérlete zajlik vagy a közbizalom helyreállítása? Vajon felülről vagy alulról jövő megújulást látunk majd? Vajon a világhálós radikalizmus civil összefogássá szelídül, vagy megmarad minden, politikai múlttal rendelkező szereplő bírálójának? Vajon autentikus újjáéledésnek vagyunk a szemtanúi vagy az éltek politikai és gazdasági tőkéje újratermelési kísérletének? Vajon a megkésett lázadók banális sérelmi politizálása zajlik, vagy a közbeszéd megújulására számíthatunk? A személyes ellentéteken felülemelkedni nem képes, kisstílvű neheztelés ügye mindez,

vagy eltérő politikai eszmék, víziók különbsége is? A lövész-árokharc éveikig való elhúzódására fog sor kerülni, vagy a ki-zárólagosságra való törekvés megszűnésére? Vajon a szakértői frakciók összetűzéséből nyer a közbeszéd, vagy újabb apátia és elfásultság következik az állandó politikai pontszerzés lát-tán? Vajon újra napirendre kerülhetnek a még beteljesület-len ígéretek, vagy egymás üres túllicitálása zajlik? Vajon üres őszinteségi rohamokat és szerecsenmosdatást látunk, vagy az egyszerűség és a buborékokban való politizálás megszűné-sét üdvözölhetjük majd? Vajon az újabb szerveződések képe-sek felszámolni a fennálló lojalitásokat, vagy megmaradnak reménytelen szélmalomharcnak? Vajon nyilvános fékként és ellensúlyként működnek majd, vagy ellenhatalomként? Vajon a magyar érdekérvényesítés további felparcellázódását ered-ményezi mindez, vagy új, erősebb egységek létrejöttét? Vajon az újakezdés szenvedélye érvényesül majd, vagy csupán elit-cserére kerül sor?

Annyi bizonyos, hogy mi az újabb nemzedékekért szorítunk. Közülük is azokért, akik legszívesebben az alapoktól gondolnának újra mindent, elődjeiket méltányosan, de meg-alkuvásmentesen bírálva. Vannak néhányan. Pontosabban: vagyunk néhányan.